

УДК 371.4:37.02

DOI 10.31652/2415-7872-2020-61-193-198

## ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ

В. В. Воронєцька

*У статті проаналізовані теоретичні підходи до трактування поняття «творчий потенціал». Акцентовано увагу на тому, що компонентами структури творчого потенціалу школяра виступають групи особистісних якостей, що забезпечують його здатність виступати в ролі суб'єкта продуктивної діяльності: інтелектуальні, пізнавальні здібності; креативні здібності; здатність до співпраці, колективної організації, взаємодії; ціннісно-мотиваційна сфера; працездатність. Зазначено, що психологічною базою творчого потенціалу особистості виступають її мотиваційні, інтелектуальні та психофізіологічні резерви розвитку. Проаналізовано здібності особистості, що забезпечують підвищену творчу чутливість, творчу ініціативу, самостійність і продуктивність розумової діяльності, гнучкість (нестереотипність) розуму, його евристичність, оригінальність, здатність швидко застосовувати прийоми дії відповідно до нових умов діяльності.*

**Ключові слова:** творчий потенціал, особистість, структура, творчість, продуктивна діяльність.

## CREATIVE POTENTIAL AS AN INTEGRAL CHARACTERISTIC FEATURE OF A PERSONALITY

V. Voronetska

*In this article, theoretical approaches to the interpretation of the notion of “creative potential” are analyzed. It is emphasized that the components of the structure of a schoolchild’s creative potential are groups of personal qualities which ensure their ability to manifest themselves as an object of productive activity: intellectual and cognitive abilities; creative abilities; the ability to cooperate, collectively organize and interact; the sphere of values and motivation; efficiency. It is pointed out that the psychological basis of the creative potential of a personality are the motivational, intellectual and psychophysiological reserves of development. The abilities of a personality have been analyzed, which provide increased creative sensitivity, creative initiative, independence and productivity of mental activity, flexibility of the mind (non-stereotypical mind), its heuristic, originality, the ability to quickly apply methods of action in accordance with the new conditions of activity. The fundamental principles that determine the essence of creativity have been analyzed. It is stated that creativity is defined as a multidimensional notion, which is characterized overall by the degree of being active and the sphere of activity. It is noted that the distinctive features of creative activity are singularity, originality and socio-historical uniqueness. The structure of the creative process, discovered by researchers of creativity of different schools and directions, has been considered (accumulation of knowledge and skills necessary for clear clarification and formulation of the task; focused efforts and search for additional information; derogation from the problem, switching to other occupations; inspiration or insight that occurs even when solving different tasks by the student; verification or checking). The essence of creative activity of a personality is covered. It is emphasized that different students need different types of help in developing creative thinking. It is recommended to mold the ability to produce strategic solutions of creative tasks, independent thinking, to stimulate creative activity in research.*

**Keywords:** creative potential, personality, structure, creativity, productive activity.

Розробка теоретичних основ методики формування творчого потенціалу школярів потребує, передусім, визначення вихідних теоретичних позицій. Однією з таких позицій є розуміння творчого потенціалу особистості як її інтегральної характеристики, складові якої забезпечують успішність самопрезентації і самореалізації молоді людини. Мета і завдання дослідження обумовлюють необхідність розгляду суті і структури, компонентного складу творчого потенціалу особистості.

У широкому сенсі поняття «потенціал» потрактовується як «сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил, що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері» [15, с.402]. У більш вузькому значенні, яке наближає нас до розуміння можливостей особистості, що можуть бути мобілізовані, значення терміну «особистісний потенціал» розкривається у психологічному словнику: «динамічна психологічна система з тенденцією до сталого досягнення цілей, що дозволяє перевищувати звичайні діяльнісні показники за рахунок накопиченого особистісного ресурсу можливостей на шляху до досягнення акме» [12].

Творчий потенціал, що виявляється в схильності до творчого перетворення дійсності, розглядається як один із критеріїв особистісної зрілості [4].

Компонентами структури творчого потенціалу школяра виступають групи особистісних якостей, що забезпечують його здатність виступати в ролі суб'єкта продуктивної діяльності: а) інтелектуальні, пізнавальні здібності (освітній потенціал); б) креативні здібності (творчий потенціал); в) здатність до співпраці, колективної організації, взаємодії (комунікативний потенціал); г) ціннісно-мотиваційна сфера (ідейно-світоглядний, моральний потенціал); д) працездатність (психофізіологічний потенціал).

Таким чином, творчий потенціал виступає частиною ширшого поняття «особистісний потенціал», що характеризується внутрішньою єдністю компонентів. В той же час, зважаючи на специфіку дитячої творчості, варто зазначити, що творчий потенціал учнів не може бути обмежений тільки їх креативними здібностями, його необхідно розповсюдити й на інші якості особистості кожної дитини, її здатності. Можна вважати, що у випадку творчої діяльності школярів структура особистісного і творчого потенціалів багато в чому буде тотожною.

Аналіз досліджень [5; 16; 17; 18] показав, що вчені, характеризуючи базові компоненти творчого потенціалу, зазначають широку основу його розвитку, при цьому пов'язують її з певними групами здібностей, системою знань, умінь і переконань, на яких будується діяльність, а також готовність особистості до творчої діяльності.

Творчий потенціал людини має особливу психологічну базу, що визначається як «потенціал розвитку» – «системне утворення особистості, що характеризується мотиваційними, інтелектуальними і психофізіологічними резервами розвитку» [9, с.56].

У межах особистісного підходу до вивчення й інтерпретації внутрішніх психічних процесів, що відбуваються на різних стадіях онтогенезу зростаючої особистості, психологи інтерпретують розвиток особистості як активізацію й розвиток творчого потенціалу з урахуванням: а) вікових особливостей; б) провідних чинників (детермінант); в) джерел виникнення цих процесів; г) рушійних сил, що активізують рух особистості на шляху її розвитку й дорослішання; д) закономірностей психічних процесів на різних стадіях онтогенезу особистості; е) структури цих процесів у єдності її складових; ж) провідних новоутворень у внутрішньому світі особистості, які відповідають тим чи іншим віковим періодам у її розвитку [6; 8; 10].

Постійний розвиток творчого потенціалу можливий тільки на такій психологічній основі, що характеризується багатством потреб та інтересів особистості, її спрямованістю на все більш повну самореалізацію: у навчанні, пізнанні, спілкуванні; високим рівнем розвитку інтелектуальних здібностей, відкритістю по відношенню до всього нового; багатовимірним, гнучким, широким, критичним мисленням; високою працездатністю, фізичними силами й енергією [6].

Багато дослідників підкреслюють зв'язок творчого потенціалу особистості з інтелектуальними здібностями, що забезпечують підвищену «творчу чутливість», творчу ініціативу, самостійність і продуктивність розумової діяльності, гнучкість (нестереотипність) розуму, його евристичність, оригінальність, здатність швидко застосовувати прийоми дій відповідно до нових умов діяльності [2; 6]. Всі ці якості характеризують творче мислення.

**Мета статті** полягає в тому, щоб на основі аналізу психологічних джерел виокремити складові творчого потенціалу як інтегральної характеристики особистості та запропонувати шляхи його цілеспрямованого розвитку.

Аналіз психолого-педагогічних основ формування творчого потенціалу школярів обумовлює необхідність звертання до праць з проблем творчості, здатності до творчості. Видатні вітчизняні (Л. Виготський, О. Губенко, В. Моляко, В. Роменець, С. Рубінштейн, Я. Пономарьов) і зарубіжні вчені (Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Е. Фромм) обґрунтовують принципові положення, що визначають сутність творчості. У науці творчість визначається як багатовимірне поняття, що характеризується в цілому мірою активності і сферою діяльності. Відмітними ознаками творчої діяльності є неповторність, оригінальність і суспільно-історична унікальність. Дослідники зазначають, що в творчості відображаються глибинні першооснови особистості [9; 10]. Особистісний сенс творчості, на думку вчених, – самобутність, індивідуальність автора, без якої неможливий предмет творчості [6; 16]. У широкому значенні творчість є відображенням потреби особистості в самовираженні, самоактуалізації, розкритті творчих можливостей. У творчості людина відчуває себе самою собою [1]. У вузькому значенні творчість розуміють як втілення чогось нового: побудова теорії, створення роману або мальовничого полотна, винахід механізму, приладу, як процес створення нового, отримання нової інформації [16].

З поняттям творчості в психології пов'язують такі якості особистості, як спрямованість її на створення нового, оригінального, творчі здібності особистості, її творчий потенціал [6; 8; 10; 16].

За визначенням Ю. Кулюткіна, «поняття творчості містить у собі два взаємопов'язані аспекти. По-перше, творчість – це діяльність особистості зі створення матеріальних і духовних цінностей, що мають соціальне, а не тільки особисте значення. Йдеться, отже, про результат, про продукт, створений

особистістю або колективом людей, причому про результат новий, оригінальний, суспільно значущий. По-друге, під творчістю розуміють сам процес досягнення результату, причому такий процес, в якому особистість реалізує і стверджує свої потенційні сили і здібності і в якому вона сама розвивається» [11, с.9]. Цей процес, по суті, і є творчою діяльністю особистості, а «творчий потенціал виступає її умовою» [11, с. 104].

Розумінню і опису психологічних аспектів внутрішньої природи творчого мислення присвячені праці вітчизняних дослідників [2; 5; 9; 14], які справедливо зазначають, що нестандартні завдання встають перед людиною на кожному кроці: і в повсякденному житті, і в науковій, і в трудовій діяльності. Автори пропонують характеристику творчості як відкриття нового, активного пошуку того невідомого, що поглиблює наше пізнання, дозволяє людині по-новому сприймати навколишній світ і саму себе. Науковці акцентують увагу на тому, що елементи творчості знаходяться у будь-якій людській діяльності, чим пояснюється різноманітність і різнобічність способів реалізації творчого потенціалу людей.

Для нас важливо розглянути структуру творчого процесу (стадії, етапи, акти, сходинок, фази, моменти (у різних авторів вони називаються по-різному), виявлені дослідниками творчості різних шкіл і напрямів. Водночас, за твердженням багатьох учених [8; 10; 14; 16], процес, що лежить в основі всіх видів творчості, один і той же: комбінація елементів з метою отримання нової якості, а потім пошуки, виявлення і відбір «значущих» комбінацій. Відмінності зводяться до способу кодування інформації і різниці в початковому матеріалі.

Встановлено, що в процесі художньої творчості зазвичай виокремлюють три етапи: задум, перетворення задуму на обдуманий план, втілення плану в матеріальну форму. Зазначимо, що таке розчленування творчого процесу відображає його структуру дуже схематично, оскільки насправді жорстко закріпленої послідовності етапів не існує. Було б неправильно виходити з того, що подальший етап починається лише після завершення попереднього. Кожен з етапів є необхідним і цілісним компонентом творчого процесу, але вони постійно переходять один в одного, так що на стадії доопрацювання можуть бути внесені корективи в первинний задум. У той же час окремий їх розгляд виправданий, оскільки основним етапам творчості, як встановлено, відповідають основні компоненти продукту творчості.

Англійський учений Г. Уоллес, вивчаючи психологію творчості, виокремив чотири стадії процесу творчості: підготовку, дозрівання, осяяння і перевірку. Центральним, специфічним творчим моментом вважається осяяння – інтуїтивне віднайдіння результату, якого шукали [16]. Як показали експериментальні дослідження, інтуїтивне рішення виникає в процесі предметної діяльності, доступної об'єктивному аналізу. Характеризуючи специфіку регуляції процесу творчості, К. Станіславський сформулював уявлення про надсвідомість як вищу концентрацію духовних сил особистості в процесі породження продукту творчості [16].

Зіставлення багатьох схем дозволяє зробити висновок, що і творчий акт, і звичайне вирішення проблеми мають однакову психологічну структуру. Її можна представити у вигляді етапів:

- 1) накопичення знань і навичок, необхідних для чіткого з'ясування і формулювання завдання. Чітке формулювання завдання – це половина його рішення;
- 2) зосереджені зусилля і пошуки додаткової інформації. Якщо завдання не вирішене, розгортається наступний етап;
- 3) відхід від проблеми, перемикавання на інші заняття. Цей період називається періодом інкубації. У цей час краще за все займатися розумовою роботою, що вимагає зосередженості і логічних міркувань. Проте тут можливі великі індивідуальні відмінності;
- 4) осяяння або інсайт, що відбувається навіть при вирішенні учнем різних завдань;
- 5) верифікація або перевірка. Всі автори вважають важливим складовим компонентом описуваних структур етап виникнення і реалізації ідеї.

Дослідженнями встановлено, що можливість людини займатися творчістю обумовлена розвиненням необхідних здібностей, умінь [6]. В той же час виявлено, що такий розвиток не відбувається сам по собі. До творчої діяльності, проявів творчості потрібно дитину, учня спеціально готувати. Творчість, як відомо, передбачає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань, умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю.

Характеризуючи здібності, ми виходимо із загального розуміння здібностей у сучасній психології як одного з необхідних і важливих компонентів особистості. Під здібностями в спеціальній літературі [8] розуміється готовність особистості до здійснення якої-небудь соціально-цінної діяльності в тій або іншій сфері життя суспільства. Здібності характеризуються в науці як індивідуальні особливості особистості, що є суб'єктивними умовами успішного здійснення діяльності. Вони не зводяться до знань, умінь і навичок, хоча і передбачають їх розвиток. Здібності виявляються передусім у швидкості, глибині, міцності оволодіння способами і прийомами тієї або іншої діяльності і є психологічними регуляторами, що

обумовлюють можливість набуття відповідних умінь. Різноманітність видів діяльності людини передбачає наявність у неї різноманітних здібностей. Серед них науковці [8; 14] виокремлюють загальні і спеціальні.

Здібності завжди проявляються в творчій активності особистості. Цю активність ми розглядаємо і як творчу діяльність, і як здатність особистості до неї, як особистісне утворення, що має основою творчі здібності людини і характеризує рівень їх розвитку. Аналіз досліджень проблеми виховання творчих здібностей учнів, їх творчої активності [2; 5; 9] дозволив виявити нам співвідношення таких понять, як «творча активність» і «соціальна активність». Науковці зазначають, що соціальна активність – це складна, системна, інтегральна якість людей, їх соціальних груп [1]. Вона полягає в здатності свідомо взаємодіяти з довкіллям, цілеспрямовано освоювати це середовище, перетворювати його і самих себе та забезпечувати на цій основі саморегулювання і послідовну самозміну, саморозвиток як самого себе, так і суспільства в цілому. Як встановлено, здійснювана в заданих історичних умовах, в конкретних ситуаціях, творча активність визначається не лише цими об'єктивними обставинами, але і рівнем духовного розвитку самих людей, їх ідейно-моральними, інтелектуальними і вольовими якостями, їх здатністю до пізнання і перетворення цих умов. Соціальна активність не є проявом якої-небудь окремої якості особистості, а концентрованим вираженням її головної якості – соціально-дієвої сутності [1].

Аналіз досліджень [13; 17] показав, що творча активність є не лише окремим видом соціальної активності, мірою прояву в ній творчих здібностей, а виступає однією з найважливіших характеристик будь-якого виду соціальної активності, – в якій би сфері життя вона не проявлялася.

Встановлено, що окремі елементи складної структури творчого мислення закладаються в період шкільного навчання, формуючись у процесі оволодіння учнями всією системою знань, що передбачена програмою загальноосвітньої школи. При цьому особливу увагу, з чим неможливо не погодитися, необхідно приділяти способам засвоєння знань, зокрема, методу «відкриттів для себе», оскільки тоді «школяр до певної міри залучається до творчості, до процесу відкриття нового» [13, с. 10].

Психологічно творче завдання завжди виникає перед людиною як проблема, спосіб вирішення якої їй невідомий. У цьому, на думку авторів [6; 9; 14], і полягає те загальне, що об'єднує творчі завдання, які стоять перед учнем, художником, винахідником і учнем, який відкриває для себе світ. Завдяки багаторічним дослідженням науковцями виокремлені найбільш суттєві компоненти творчого мислення: вміння бачити проблему в звичних для нас явищах, вміння відмовитися від первинної гіпотези, якщо вона не підтверджується, вміння отримувати нову інформацію про об'єкт шляхом включення його в нові зв'язки і відношення, вміння пошуку нестандартних шляхів вирішення дослідницьких завдань, власне бачення «білих плям» у предметі дослідження, вміння генерувати нові ідеї, ігноруючи стереотипні способи вирішення завдання [14].

Дослідники в галузі реалізації творчого потенціалу особистості [2; 5; 9; 10] на основі результатів спостережень визначили різні підходи до пошуку способів розв'язання завдань: від повільних і обережних у своїх оцінках «кроків», що притаманні одним особам, до характерних для інших «ризикованих спроб», за рахунок великої різноманітності яких вони швидше отримують об'єктивне підтвердження правильності чи неправильності власної гіпотези; деякі особи в разі невдачі відчують безвихідь і важко відмовляються від попередніх висновків, дехто легко відсторонюється від неконструктивних дій і шукає нових способів. Характер пошукового етапу творчої діяльності у різних людей обумовлений, на думку науковців, сукупністю індивідуально-типологічних властивостей [7]. Індивідуально-типологічні особливості людини впливають на швидкість висунення гіпотез, на характер вироблених спроб, на вміння відмовлятися від висловленого припущення і шукати нові підходи до розв'язання творчих завдань.

Перспективним для дослідження шляхів педагогічного впливу на стимулювання творчого мислення і розробки практичних рекомендацій щодо розвитку творчого потенціалу учнів є висновок видатних науковців А. Лазурського, І. Павлова про існування художнього і мисленнєвого типів людей, особливості самореалізації яких впливають на ступінь успішності в різних сферах діяльності, у подальшій можливості досягнення професійного успіху. Дослідженнями доведено, що людина зі схильністю до образного мислення зазвичай шукає різного роду конкретні, наочні образи як основу для побудови висновків, доказів. Для інших людей більшою мірою «зручні» в процесі мисленнєвої діяльності різного роду абстрактні знаки і символи. В умовах шкільного навчання вчитель нерідко змушений орієнтуватися на неіснуючого «середнього» учня, нівелюючи індивідуальну різноманітність стилів мислення. Між тим відомо, що ці стилі дуже різноманітні і мають значний вплив на процес засвоєння знань [7]. Отримані дані, що вказують, наприклад, на вплив сили нервової системи (щодо збудження) на характер виконання різних інтелектуальних завдань. Так, для осіб зі слабким типом нервової системи характерна велика продуктивність на початку роботи і періоди спаду в процесі її виконання; у людей з сильним типом нервової системи спостерігається повільніше входження в роботу, але неухильне зростання її продуктивності. Деяка невпевненість у собі осіб зі слабким типом нервової системи впливає на велику, в

порівнянні з сильним типом центральної нервової системи, тривалість контролюючих дій, що проявляється в більшому часі, що приділяється перевірці виконаної роботи, в кількості зроблених виправлень [7].

Отже, різним учням потрібен різний характер допомоги у розвитку творчого мислення: імпульсивних потрібно навчити стримувати себе, критичніше оцінювати складні ситуації і заздалегідь зважувати всі «за і проти»; повільних варто вчити більшій сміливості у висуненні гіпотез, швидкості переходу від одного етапу мисленнєвої діяльності до іншого, більшій упевненості у висновках.

Оскільки творчість є найбільш значним проявом людської сутності, науковці і вчителі-практики приділяють значну увагу пошуку оптимальних шляхів і способів залучення школярів до творчої праці, вирішення творчих завдань. У зв'язку з цим, як показав наш аналіз, важливим є вивчення особливостей дослідно-пошукової діяльності учнів, умов організації технічної творчості школярів, складання рекомендацій з формування вмінь вироблення стратегічних рішень творчих завдань, зі стимулювання творчої активності, самостійності мислення.

Встановлено, що нові, оригінальні ідеї, як правило, виникають в атмосфері розкутості, в обстановці вільного творчого обміну думками, коли ідеї кожного не піддаються критиці і, отже, відсутній страх бути незрозумілим або висміяним. Розроблені спеціальні методи стимулювання колективної творчості: «мозковий штурм» і його варіанти, синектика, морфологічний підхід, «музейний експеримент» та інші [10].

У численних працях доведено [1; 5; 9], що важливим засобом залучення учнів до творчості, розвитку їх творчих здібностей є дослідницька діяльність. Дослідно-пошукова діяльність учнів містить багато елементів творчості: пошук аналогій у вже існуючих розробках, необхідність комбінування компонентів, узятих з різних джерел, постановка експерименту, успішне його проведення, узагальнення у вигляді певних висновків. Дослідницька діяльність школярів сприяє формуванню здібностей, необхідних для творчого пошуку: високий розвиток спостережливості, конструктивної уяви, критичності розуму, вміння контролю на різних етапах виконання завдання, вміння аналізу результатів роботи.

Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що можливості дослідницької діяльності ефективно можна використовувати у формуванні творчого потенціалу учнів лише у тому випадку, якщо педагог спирається на вже наявні в школярів потреби, інтереси й здібності, якщо контролювати ефективність педагогічних впливів. Своєрідне тлумачення психологічної природи уяви і творчості, внутрішньо пов'язане з оригінальною теорією психічного розвитку дитини, запропоноване Л. Виготським. Одна з головних його ідей пов'язана зі ствердженням творчого характеру діяльності людини взагалі і дитини зокрема. Творчою Л. Виготський називає таку діяльність, що має наслідком створення чогось нового, незалежно від того, чи буде це якою-небудь річчю зовнішнього світу, або розумовою конструкцією, або почуттям, що живе і проявляється тільки в самій людині. Базуючись на розумінні «творчості, в її істинному психологічному сенсі, як створенні нового» [3, с.32], вчений дійшов висновку, що «творчість є часткою усього, більшою чи меншою мірою, вона ж є нормальним і постійним супутником дитячого розвитку» [3, с.84]. Цей висновок дозволяє нам сформулювати оптимістичну педагогічну ідею, пов'язану з важливістю культивування творчості в шкільному віці, актуальністю формування творчого потенціалу учнів в соціально-культурному середовищі гуманітарної гімназії, а також з необхідністю підготовки вчителів до реалізації цього завдання.

### Література

1. Беспалько О.В. Развитие социальной активности личности у детском объединении / О.В. Беспалько // Вісник психології і педагогіки: 36. наук. праць. – 2012. – Вип. 8. – Режим доступу: <http://www.psych.kiev.ua>.
2. Волобуєва Т.Б. Развитие творческой компетентности школьников / Т. Б. Волобуєва // Управление школой. – Харків, 2005. – 110 с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк: книга воспитателя / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
4. Галузяк В. М. Особистісна зрілість як психолого-педагогічне поняття / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 25. – Вінниця, 2007. – С. 353 – 360.
5. Желюк О. Л. Діяльнісний підхід до розвитку творчих здібностей особистості / О. Л. Желюк, Н. Г. Желюк // Директор школи. – 2001. – №35. – С. 9-14.
6. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень: колективна моногр. / Державний фонд фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України / В.О. Моляко (ред.), О.Л. Музика (ред.). – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
7. Ильин Е.П. Психофизиология индивидуальных различий / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.
8. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч. посібник / С.Д. Максименко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
9. Момот Л. Л. До проблеми формування творчих здібностей у процесі навчання / Л. Л. Момот, Л. В. Шелестова // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 53-59.
10. Моляко В. А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1981. – 20 с.

11. Мышление учителя. Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской. – М.: Педагогика, 1980. – 104 с.
12. Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова/ За ред. Н.А. Побірченко. – К.: Науковий світ, 2007.- 274 с.
13. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А.М.Матюшкина. М., 1991. – 120 с.
14. Савчин М.В. Педагогічна психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 424 с.
15. Словник української мови в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.7. – 1976.
16. Туриніна О.Л. Психологія творчості: Навч. посіб / О.Л. Туриніна. – К.: МАУП, 2007. – 160 с.
17. Холковська І. Л. Креативність як предмет психолого-педагогічних досліджень / І.Л. Холковська, Н.О. Віняр // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 48. – Вінниця, 2016. – С. 167-174.
18. Якубова Л.А. Аналіз проблем розвитку творчих здібностей у позакласній роботі школи / Л. А. Якубова // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: психологія і педагогіка. – 2008 . – №10. – С. 284–289.

### References

1. Bepalko O.V. Rozvytok sotsialnoi aktyvnosti osobystosti u dytiachomu obiednanni / O.V. Bepalko // Visnyk psykholohii i pedahohiky: Zb. nauk. prats. – 2012. – Vyp. 8. – Rezhym dostupu: <http://www.psyh.kiev.ua>].
2. Volobuieva T.B. Rozvytok tvorchoi kompetentnosti shkoliariv / T. B. Volobuieva // Upravlinnia shkoloiu. – Kharkiv, 2005. – 110 s.
3. Vygotskij L.S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste: psihologicheskij ocherk: kniga vospitatelya / L.S. Vygotskij. – М.: Prosveshenie, 1991. – 93 s.
4. Haluziak V. M. Osobystisna zrilist yak psykholoho-pedahohichne poniattia / V. M. Haluziak // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: «Pedahohika i psykholohiia». Vypusk 25. – Vinnytsia, 2007. – S. 353 – 360.
5. Zheliuk O. L. Diialnisnyi pidkhid do rozvytku tvorchykh zdibnostei osobystosti / O. L. Zheliuk, N. H. Zheliuk // Dyrektor shkoly. – 2001. – #35. – S. 9-14.
6. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen: kolektyvna monohr. / Derzhavnyi fond fundamentalnykh doslidzhen Ministerstva osvity i nauky Ukrainy / V.O. Moliako (red.), O.L. Muzyka (red.). – Zhytomyr: Ruta, 2006. – 320 s.
7. Ilin E.P. Psihofiziologiya individualnykh razlichij / E.P. Ilin. – SPb.: Piter, 2004. – 701 s.
8. Maksymenko S.D. Zahalna psykholohiia: navch. posibnyk / S.D. Maksymenko. – К.: Tsentr navchalnoi literatury, 2004. – 272 s.
9. Momot L. L. Do problemy formuvannia tvorchykh zdibnostei u protsesi navchannia / L. L. Momot, L. V. Shelestova // Pedahohika i psykholohiia. – 1997. – # 2. – S. 53-59.
10. Molyako V. A. Tvorcheskaya odarennost i vospitanie tvorcheskoy lichnosti / V. A. Molyako. – К.: Znanie, 1981. – 20 s.
11. Myshlenie uchitelya. Lichnostnye mehanizmy i ponyatiyniy apparat / Pod red. Yu.N.Kulyutkina, G.S.Suhobskoj. – М.: Pedagogika, 1980. – 104 s.
12. Psykholohichniy slovnyk / Avt.-uklad. V.V. Syniavskiy, O.P. Serhieienkova/ Za red. N.A. Pobirchenko. – К.: Naukoviy svet, 2007.- 274 s.
13. Razvitie tvorcheskoy aktivnosti shkolnikov / Pod red. A.M.Matyushkina. М., 1991. – 120 s.
14. Savchyn M.V. Pedahohichna psykholohiia: navch. posib. / M.V. Savchyn. – К.: Akademvydav, 2007. – 424 s.
15. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. / AN URSR, Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. – К.: Naukova dumka, 1970-1980. – Т.7. – 1976.
16. Turykina O.L. Psykholohiia tvorchosti: Navch. posib / O.L. Turykina. – К.: МАУП, 2007. – 160 s.
17. Kholkovska I. L. Kreatyvnist yak predmet psykholoho-pedahohichnykh doslidzhen / I.L. Kholkovska, N.O. Vinar // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: «Pedahohika i psykholohiia». Vypusk 48. – Vinnytsia, 2016. – S. 167-174.
18. Yakubova L.A. Analiz problem rozvytku tvorchykh zdibnostei u pozaklasnii roboti shkoly / L. A. Yakubova // Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: psykholohiia i pedahohika. – 2008 . – #10. – S. 284–289.